

Een opgegraven urnenveld zonder hiërarchie

Het is een koude februarimiddag in het Brabantse Geldrop als Willie naar huis fietst. Als hij langs de wijk Genoehuis rijdt, ziet hij dat van een groot stuk land de zwarte bovengrond is verwijderd. 'De remmen werden ingeknepen, de fiets aan de kant gezet en truifeltje en boterhamzakjes uit de fietstas gehaald', vertelt hij ons later. Als ware amateur-archeoloog kan hij het niet nalaten nog even over het terrein te struinen dat inmiddels deels bouwrijp gemaakt is voor de geplande nieuwbouwwijk.

Gheel tegen de verwachting in stuit hij op enkele verbrande botfragmenten en wat prehistorisch aardewerk dat hij met zijn metaaldetector oppiept. Omdat hij niet zeker weet of de grondwerkzaamheden de volgende dag verder gaan, begint hij hier en daar wat zand weg te schaven en realiseert zich al gauw dat er een graf ligt. De opwinding is groot en het is al donker als hij, na inschakeling van andere amateur-archeologen, een prachtige, complete urn uit de Vroege-IJzertijd heeft uitgegraven. De gemeente en de RACM worden benaderd

over de vondsten. Kort daarna wordt het terrein archeologisch onderzocht door het Projectenbureau van het Amsterdams Archeologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam. Van de sporen uit de Bronstijd tot en met de Nieuwe tijd die er zijn aangetroffen, was het grafveld uit de IJzertijd spectaculair. Het bleek te gaan om een urnenveld uit de Vroege-IJzertijd (fig. 1 en 2). In Nederland is de urnenveldenperiode van grofweg de Late-Bronstijd tot in de Midden-IJzertijd. Doden werden gecremeerd op een brandstapel, waarna de botresten werden verzameld en bewaard. Men deed de

overblijfselen in een pot of zak die in een grafkuil werd gelegd. Ook konden de resten los in een kuil gedeponereerd worden. In de meeste gevallen werd echter een urn gebruikt, die in de grond werd bijgezet. Als grafmonument werd vaak een heuvel opgeworpen op de urn, met een kringgreppel eromheen. In ons land zijn inmiddels 500 van dergelijke urnenveldlocaties bekend, maar dat aantal moet veel groter zijn geweest. Waarschijnlijk zijn veel grafvelden door middeleeuwse ontginningen vernietigd. Elk grafveld kende zijn eigen gebruiken en rituelen, waardoor de lokale gemeenschappen een eigen identiteit hadden binnen de groep waar ze deel van uitmaakten.

Hoe was dat in Genoehuis?

Het grafveld moet indertijd hebben bestaan uit tientallen grafheuvels. De archeologische sporen die restten van de crematiegraven met

SAMENVATTING

In de nieuwbouwwijk Genoenhuis in Geldrop werd bij het bouwrijpmaken per toeval een aantal ijzertijdurnen gevonden. De vinder, een oplettende amateur-archeoloog, meldde zijn vondsten bij de gemeente wat uiteindelijk leidde tot een interessante opgraving. Het Projectenbureau van het Amsterdams Archeologisch Centrum (UvA) legde er een urnenveld vrij uit de Vroege-IJzertijd. Op de site werden tientallen graven gevonden die voornamelijk bestonden uit een urn met grafheuvel. Opvallend was het feit dat er geen enkele hiërarchie of onderscheid te herkennen was in de graven voor mannen, vrouwen en kinderen. Daarnaast was het aardewerk bijzonder te noemen. Op enkele urnen was een substantie op de hals en rand aangebracht. Was het misschien bloed?

heuvel waren voornamelijk de kringgreppels die om de heuvels werden aangelegd met de crematiegraven er middenin.

Tijdens het onderzoek zijn 35 ronde grafheuvels met kringgreppels aangetroffen. De kringgreppels hadden een opening in het zuidoosten, wat soms geassocieerd wordt met de opkomst van de zon. Aan de noordelijke zijde van het grafveld is een cluster van 25 begravingen aangetroffen zonder enige vorm van grafmonument. Althans, de resten van een grafmonument zijn door de archeologen niet herkend. Wellicht waren de graven in het verleden gemarkeerd door een struik of door losse stenen.

Graven zonder (herkend) monument worden vlakgraven genoemd. Dit cluster vlakgraven vormt de oudste kern van het urnenveld van Genoenhuis. Er is geen zogenaamd 'stichtersgraf' aan te wijzen, noch een andere opvallende kern binnen het opgegraven deel van het grafveld. Het lijkt er dus op dat de oprichting van het Genoense grafveld niet gepaard is gegaan met een opvallende afbakening of ingebruikname van het terrein als grafveld, zoals dat wel gesuggereerd is voor andere urnenvelden. Sterker nog, het feit dat het cluster vlakgraven – die doorgaans veel minder opvallend in het landschap zullen zijn geweest dan markante grafheuvels – de oudste kern vormt, duidt er wellicht op dat de oprichting van het grafveld tamelijk bescheiden van opzet is geweest.

De aard van de graven

De doden zijn hoofdzakelijk bijgezet in aardewerken urnen. Slechts eenmaal is een zogenaamd beenderblok opgegraven. De crematieresten zijn niet in een urn gestopt, maar vermoedelijk in een doek gewikkeld. Het valt op dat de botten bijzonder schoon zijn, alsof de resten gewassen zijn om ze te ontdoen van as en houtskoolresten. Tweemaal is sprake van een zogenaamd brandafvalgraf. Daarbij zijn de verbrandingsresten (zowel verbrande botten als houtskool en asresten) los in een kuil gegooid, tezamen met enkele, losse potscherven.

Het opwerpen van grafheuvels en het inrichten en aankleden van het steeds groter wordende grafveld gedurende decennia geeft aan dat het grafveld buiten een primaire functie als begraafplaats, een meer symbolische functie gehad moet hebben. Naast een locatie met een grote herinneringswaarde aan de overledenen wordt ook wel gesteld dat urnenvelden gediend hebben als zogenaamde *territorial markers*, als een middel om het land te claimen. Ook op het Genoense urnenveld zijn elementen aanwezig die pleiten voor beide functies van de begraafplaats.

Met de aangetroffen sporen op de urnenveldlocatie kan een beeld geschetst worden van het urnenveld zoals dat er na verloop van tijd uitgezien moet hebben (fig. 1). De sporen wijzen op een bonte samenstelling van grafmonumenten die het grafveld na verloop van tijd een gevarieerd aanzien zal hebben gegeven. De variatie in de omvang en hoogte van de grafheuvels, de aanwezigheid van verschillende palenkransen, losse palen naast het

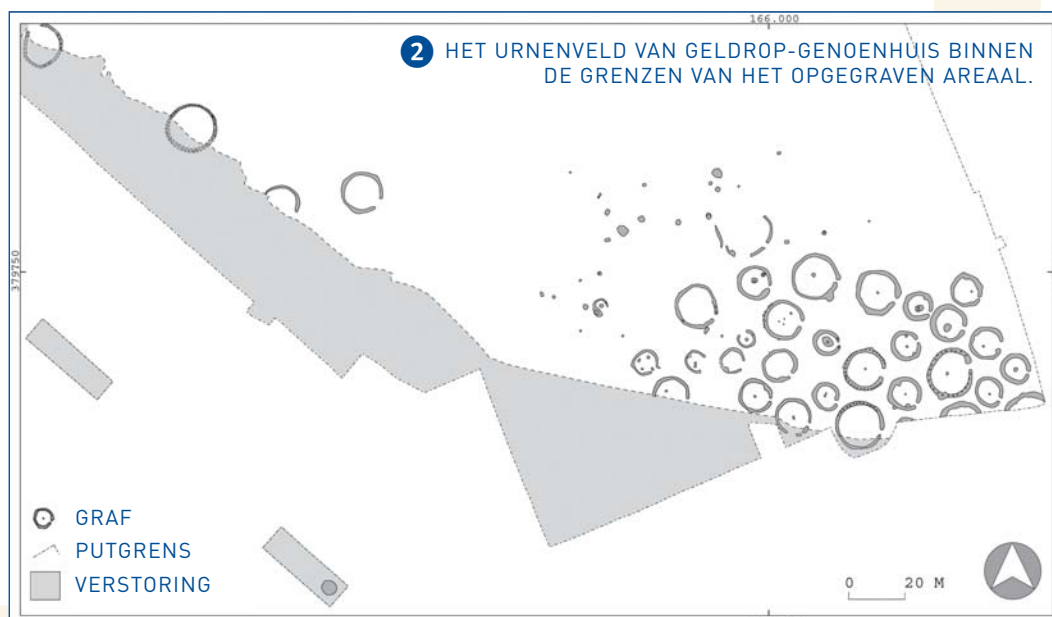
graf, een dodenhuisje, mogelijk figuren van steen, bewust geplante struiken en vele vuurplaatsen maken het grafveld tot een locatie die een bijzondere uitstraling gehad moet hebben (fig. 1).

De kringgreppels zijn gemiddeld ca. 5,5 meter in doorsnede, de kleinste is 2,6 en de grootste 8 meter. In zes kringgreppels heeft een palenkrans gestaan, bestaande uit 30 tot 50 paaltjes. Twee van deze kringgreppels hebben aan de rand van het grafveld gestaan, de andere vier bevonden zich niet op een opvallende locatie binnen het grafveld.

In het noordwesten van het onderzochte terrein zijn vier grote, geïsoleerde kringgreppels gevonden. Deze kringgreppels wijken af van de rest omdat deze, met een diameter van circa 7 meter, gemiddeld groter zijn. Ook stonden in twee van deze kringgreppels palenkransen. Richting het zuidoosten verdicht het grafveld zich. Hier bevinden zich in totaal 45 crematiegraven en 33 kringgreppels. Hier werden de urnen aangetroffen die de man uit de inleiding ontdekte. Ook zijn er vele sporen gevonden van kleine vuurtjes die mogelijk tijdens verschillende rituelen op het grafveld zijn gestookt.

De aangetroffen graven lagen verspreid over de zuidwestelijke flank van een dekzandrug, over een lengte van minimaal 165 meter en een breedte van ten minste 7 meter in het noordwesten en 30 meter in het noordoosten. De totale oppervlakte van het onderzochte deel van het grafveld is 4000 m².

Van de graven was een deel wel en een ander deel niet beschadigd. Een verklaring is de

onregelmatige diepte van de ingraven. Tijdens het veldonderzoek zijn graven aangetroffen die soms al helemaal beschadigd waren door ploegwerkzaamheden in het verleden, terwijl van andere graven door de graafmachine de bovenrand werd geraakt. Maar soms ook zaten ze zelfs nog dieper dan het niveau waarop het vlak werd aangelegd en werd bij het couperen van sporen alsnog een complete urn aangetroffen.

Hoe groot het grafveld precies is, kon niet worden vastgesteld. De noordgrens van het grafveld is tijdens het onderzoek aangetroffen, maar het grafveld loopt buiten het onderzoeksterrein richting het oosten en zuiden door, en de westzijde van het grafveld is verstoord door recente afgravingen.

Slechts enkele honderden meters ten noorden en noordoosten van het grafveld zijn, tijdens eerdere opgravingen en verkennende onderzoeken, bewoningssporen aangetroffen uit dezelfde periode. Het is niet onwaarschijnlijk dat dit de boerderijen waren van de lokale gemeenschap die haar doden hier op het Genoense grafveld heeft begraven.

Verschillende dateringsmethoden

De datering van het grafveld is grofweg in de Vroege-IJzertijd (van 800 tot 500 voor Chr.). Deze datering is gebaseerd op aardewerktypologie en dan met name de Harpstedt-urn. De zuidoostelijke opening in de kringgreppels is ook een aanwijzing voor een datering in de Vroege-IJzertijd. Daarnaast is een aantal graven gedateerd met de ¹⁴C-dateringsmethode. Ook op grond hiervan wordt het grafveld in de Vroege-IJzertijd gedateerd. En in het kader van een experimenteel onderzoek naar de mogelijkheden van de techniek van de optisch gestimuleerde luminescentiedatering zijn enkele zandmonsters uit urnen en kringgreppels gedateerd. Met deze methode kan berekend worden wanneer de zandkorrels voor het laatst het daglicht hebben gezien. Helaas zijn vijf van de acht uitkomsten niet helemaal betrouwbaar, waarschijnlijk omdat het zand te kort aan het daglicht is blootgesteld, voordat het in de urn belandde. De dateringen van twee zandmonsters uit de kringgreppels plaatsen de graven in de Midden-IJzertijd.

Geen hiërarchie

Het urnenveld lijkt behoort te hebben aan een kleine, lokale gemeenschap van twee of drie kernfamilies. Afgaand op de rituelen en de symboliek die uit de archeologische resten van het grafveld herleid kunnen worden,

3 URNEN MET EEN DONKERE VERKLEURING

betreft het een vrij egalitaire samenleving. Zoals gezegd ontbreken een stichtersgraf of een graf dat aan een leider toebehoort kan hebben. Het grafveld is bijzonder vondstarm en er lijken geen verschillen te zijn in het grafritueel voor mannen en vrouwen of kinderen. Het enige onderscheid dat herkend kon worden, was het feit dat kinderen binnen een kleinere kringgreppel lagen dan volwassenen. Van slechts 28 graven kon nog iets over het geslacht of de leeftijd van de dode gezegd worden. Dit hoeft uiteraard geen representatieve weerslag te zijn van het gehele grafveld, maar het lijkt erop dat de personen in het grafveld een evenwichtige populatie van mannen, vrouwen en kinderen weerspiegelen. Zo zijn er elf graven met kinderen aangetroffen (fig. 4), vijf volwassen mannen, zes volwassen vrouwen en zes volwassenen waarvan het geslacht niet meer bepaald kon worden. Mannen, vrouwen en kinderen lagen door elkaar; voor geen van hen was een aparte plaats op het grafveld gereserveerd. Ook wat betreft het verschil in graftypen en grafmonumenten in relatie tot de mannen,

vrouwen en kinderen kan bijna niets met zekerheid gezegd worden. Bij de vlakgraven komen zowel mannen, vrouwen als kinderen voor en ook onder de grafheuvels zijn zowel mannen als kinderen bijgezet.

Alle crematieresten van het grafveld zijn onderzocht door fysisch antropoloog E. Smits. Uit 48 graven resteerden verbrande botresten, in gewicht variërend van 1 tot 965 gram (fig. 4). Bij het onderzoek van het botmateriaal is gekeken naar de fragmentatie- en verbrandingsgraad van het botmateriaal, naar het geslacht, de leeftijd en zichtbare ziekteverschijnselen, en naar de aanwezigheid van dierlijk botmateriaal tussen de menselijke crematieresten.

De botten bleken goed tot zeer goed verbrand te zijn, bij een temperatuur van minimaal 650 °C tot boven de 800 °C. Het gemiddelde gewicht van verbrande botresten van een volwassen persoon varieert van 1,5 tot 2,5 kilo. Tijdens de opgraving in Genoenhuis zijn elf urnen compleet geborgen; er wordt vanuit gegaan dat de overgebleven botresten in deze urnen derhalve ook compleet zijn (althans niet door latere verstoringen gereduceerd zijn). Botresten van zeven volwassenen bleken gemiddeld slechts 611 gram te wegen. Het lijkt erop dat na de verbranding van de dode slechts een deel van de overgebleven verbrande botresten verzameld werd.

Om te onderzoeken of de botresten op een bepaalde manier in de urnen zijn gelegd, is de urn-inhoud laagsgewijs geanalyseerd. Er bleek echter geen sprake te zijn van een volgorde in depositie.

Helaas was het aantal te onderzoeken individuen te klein om uitspraken te kunnen doen over de gehele populatie van het grafveld.

4 CREMATIERESTEN VAN EEN KIND

EN VERFSTREPEN OP DE HALS EN RAND.

Van de onderzochte personen bleek het sterftepatroon natuurlijk te zijn; de kindersterfte was hoog, evenals de sterfte in de leeftijds-klasse van 20 tot 40 jaar.

Vondsten uit het grafveld – anders dan de urnen en verbrande botresten – zijn meestal als onderdeel van het crematie- en begrafenisritueel op het grafveld terechtgekomen. In die hoedanigheid kunnen zij iets vertellen over deze rituelen. Zo zijn de losse, verbrande potscherven wellicht de restanten van vaatwerk waarin etenswaar gezeten heeft voor de doden in het hiernamaals; of van vaatwerk waarin tijdens crematie- of begrafenisritueel wellicht een riekende incense-olie heeft gebrand. Daarnaast kunnen bepaalde voorwerpen ook als grafgift aan de dode meegegeven zijn. Zo kan het zijn dat de dode met zijn of haar eigen sieraden om verbrand is, waarna de restanten van deze sieraden ook uit de brandstapel verzameld zijn en met het verbrande botmateriaal in de urn gestopt zijn. Er zijn nauwelijks grafgiftten meegegeven, althans geen grafgiftten die archeologisch nog

traceerbaar waren. Eén opvallende vondst is een ijzeren haarspeld uit een vrouwengraf; het betreft een bijzonder exemplaar, 15 cm lang, dubbel getordeerd en met een kroonvormige knop (fig. 5).

Op het eerste oog is het ook het aardewerk niet bijzonder. Het bestaat voor een groot deel uit zogenaamde Harpstedt-urnen. Daarnaast is er één *Schräghalse* exemplaar gevonden, één kom en enkele gladwandige, buikige, hoge potten. Het aardewerk is niet van opvallend goede kwaliteit en er zitten geen mooie of bijzondere potvormen tussen. Toch is het grafveldaardewerk van Geldrop-Genoehuis uitzonderlijk te noemen. Een opmerkelijk fenomeen is het feit dat een groot deel van de urnen is besmeerd met een donkere substantie (fig. 3). De scherven zijn door het Instituut Collectie Nederland onderzocht, onder andere door middel van een zogenaamde gaschromatografie-massaspectrometrie. Deze chemische analyse heeft helaas niet kunnen uitwijzen wat de donkere substantie op het aardewerk is. Gedacht werd

5 DE IJZEREN HAARSPELD - WARE GROOTTE EN VERGROOT DETAIL VAN DE KOP

aan bloed, omdat dit ooit eerder als verf is aangetroffen op prehistorisch aardewerk. Het onderzoek heeft echter geen aanwijzingen voor bloed opgeleverd.

Het grafveld in recenter tijd

In de omgeving van het grafveld zijn veel bewoningssporen van na de Midden-IJzertijd gevonden. Door deze latere bewoners is het grafveld opvallend ongemoeid gelaten, in tegenstelling tot andere opgegraven ijzertijd-urnenvelden.

De reden voor het in onbruik raken van het grafveld is niet duidelijk. Gezien de grote lege zone aan de noordwestzijde van het grafveld, was er geen sprake van ruimtegebrek. Wellicht heeft de lokale gemeenschap zich aangesloten bij een andere groep en daarmee besloten een ander grafveld te gebruiken. Het terrein van het grafveld is vervolgens ongebruikt gebleven tot in de Late-Middeleeuwen, toen het ontgonnen werd voor akkerbouw.

Deze ontginning heeft enerzijds tot gevolg gehad dat een deel van de graven is beschadigd, anderzijds is het grafveld ten gevolge van de ontginning juist afgedekt door een beschermend plaggendeck. De boer die er de grond bewerkte, moet van het bestaan van het grafveld hebben geweten. Hij zal regelmatig tijdens het ploegen een urn hebben geraakt. Een spoor van een kuil lijkt dit te bevestigen; de kleur van de vulling doet vermoeden dat de boer er de resten van een verstoord graf in terug heeft gestopt.

Al met al heeft het grafveld in Genoehuis nog zeker 1500 jaar ongestoord in het landschap gelegen.

Nu verrijst er een nieuwbouwwijk in dit deel van Geldrop, waardoor de resten van het grafveld definitief verloren dreigden te gaan. Dankzij het oplettend oog van Willie kon er net op tijd archeologisch onderzoek uitgevoerd worden, wat veel waardevolle en interessante gegevens opgeleverd heeft. De bewoningsgeschiedenis van Geldrop (en met name Genoehuis) kon verder gereconstrueerd worden. In de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw zijn grote opgravingen gedaan. Begraafplaatsen zijn echter nooit aangetroffen, waardoor dit aspect van de bewoningsgeschiedenis aldus onderbelicht bleef. De vondst van het urnenveld in Genoehuis heeft het beeld van het Geldropse verleden ruimschoots aangevuld. □